

Ζωντανή Μνήμη

Μίνα Μπούρα

Είχα την εξαιρετική τύχη να γνωρίσω ως ψυχαναλύτρια τη Françoise Dolto από πολύ κοντά. Τα πρώτα μου βήματα στο δύσκολο αυτό χώρο τα έκανα κοντά της, κάτω από την εποπτεία της. Αλλά και όλα τα άλλα χρόνια της εκπαίδευσής μου δεν έπαυα να την παρακολουθώ στο Σεμινάριό της για το παιδικό σχέδιο επί χρόνια, για μια χρονιά στα εξωτερικά ιατρεία του νοσοκομείου Trousseau, τέλος στην Ecole Freudienne de Paris ως συνάδελφο προς συνεργάτη και συνοδοιπόρο στις εποχές της δόξας, ή των δυσκολιών της ψυχαναλυτικής αυτής Σχολής.

Η Françoise Dolto δεν ήταν ψυχαναλύτρια μόνο παιδιών δεν πρέπει να το ξεχνάμε αυτό. Ως ψυχαναλύτρια παιδιών και ψυχωτικών παιδιών διέπρεψε όμως ιδιαίτερα. Η ιδιοφυΐα της και η συνακόλουθη θεωρία που εδόμησε μόνη της της επέτρεψαν μια πρόσβαση στο λόγο των παιδιών, μια αποκρυπτογράφηση του λόγου τους που τον θεωρούσε απόλυτα όμοιο στη φύση του με το λόγο των ενηλίκων.

Ας δούμε με δυο λόγια τη θέση της θεωρίας της.

Όταν μια μητέρα ασχολείται με το παιδί της, ακόμα και με τις ανάγκες του, ένα ρεύμα από σημάδια διατρέχει τη συναλλαγή αυτή και προς τις δύο κατευθύνσεις: μητέρας προς παιδί και παιδιού προς τη μητέρα του. Είναι αυτό που γνωρίζουμε όλοι μας: διάφορες μιμικές προσώπου, κινήσεων, φωνής, εκφράσεις, γελάκια, κλάματα, φωνίτσες, που έρχονται προς τη μητέρα δηλώνοντας χαρά, λύπη, φόβο και κυρίως ικανοποίηση. Το παιδί που ήταν τεντωμένο γιατί πεινούσε ή νύσταζε είναι τώρα ικανοποιημένο, χαλαρωμένο, γιατί η μητέρα κατάλαβε και ικανοποίησε την ανάγκη του και την επιθυμία του. Η μητέρα απα-

ντά στις εκδηλώσεις αυτές με χίλια δυο γλυκόλογα, καλώντας το παιδί με το όνομά του, ξεπερνώντας έτσι το πεδίο της ανάγκης για να μπει στο χώρο της επιθυμίας. Έτσι, για κάθε συγκεκριμένη μητέρα και κάθε συγκεκριμένο μωρό δημιουργείται ένας κώδικας αναφοράς, ένας κώδικας επικοινωνίας. Πρόκειται για την αρχή, με την έννοια και της έναρξης και της προέλευσης του λόγου.

Αυτά τα σημάδια τα θεωρεί η Dolto σημαίνοντα δηλαδή υλικό του λόγου, γραμμές γραφής, ακούσματα, της ίδιας φύσης με τα φωνήματα, που αποτελούν τον καθημερινό τρέχοντα λόγο μας.

Αν όλες αυτές οι εκφράσεις, τα σημάδια, πάψουν να λειτουργούν ως σημάδια ή δεν θρουν απάντηση, τότε το παιδί αισθάνεται μόνο του και οι εκφράσεις αυτές δεν επιτρέπουν την επικοινωνία με τη μητέρα, δεν είναι πια κώδικας επικοινωνίας μαζί της. Συνδέονται με τις φαντασιώσεις του και γίνονται εκφράσεις των φαντασιώσεων αυτών, ακατανόητα για τη μητέρα και το περιβάλλον. Οι εσωτερικές φυσιολογικές εντάσεις και ανάγκες λειτουργούν πάντα, αλλά χωρίς πια σημασία, χωρίς κατανοητά λόγια. Οι μιμικές που συνακολουθούν, αντί να δημιουργούν επικοινωνία, γίνονται ένα μέσο προστατευτικής απομόνωσης από το περιβάλλον. Είναι αυτό που συμβαίνει στο νευρωτικό και ιδιαίτερα στο ψυχωτικό παιδί.

Τι προτείνει η Dolto σαν λύση της δραματικής αυτής απομόνωσης του παιδιού, που βρίσκεται στον κολοφώνα της στην περίπτωση του ψυχωτικού;

Ο μόνος τρόπος να έρθουμε σε επικοινωνία μ' αυτά τα παιδιά είναι να εκφράσουμε σε μια γλώσσα, όσο γίνεται πιο σωστή, πιο αυθεντική για μας τους ίδιους, αυτό που διακρίνουμε στην επαφή μαζί τους. Τότε δημιουργούμε ένα

πεδίο επικοινωνίας. Η μεταβίβαση, δηλαδή η σχέση ψυχαναλυτή-ψυχαναλυόμενου εγκαθίσταται και μια είσοδος ή μια ανάσταση στον κοινωνικό χώρο γίνεται δυνατή.

Όπως γράφει η ίδια η Dolto (παραφράζω): «μια τέτοιου είδους θεραπευτική δεν μπορεί να γίνει παρά αν ο ψυχαναλυτής έχει πίστη στο ανθρώπινο ον που έχει απέναντί του, αν το θεωρεί πλάσμα μοναδικό στο είδος του, υποκείμενο της ιστορίας του, υποκείμενο που επιθυμεί να δώσει νόημα στον εαυτό του και που κάνει έκκληση για να ακουστεί το μοναδικό του ερώτημα».

Είναι εμφανές πως η Dolto ήταν μια μοναδική συνάντηση μεγαλοφυΐας, ιδιοφυΐας και ήθους.

Μεγαλοφυΐα, γιατί σαν τον Freud, ξανατόνισε ως κέντρο της ψυχανάλυσης το λόγο, τη γλώσσα.

Ιδιοφυΐα, γιατί είχε το χάρισμα της άμεσης πρόσβασης στη γλώσσα των παιδιών, την αποκρυπτογράφησε, τη μελέτησε, την αποκάλυψε.

Ήθος, ψυχαναλυτικό ήθος, όπου ο άλλος, ο συνομιλητής είναι από τη βρεφική και τρυφερή παιδική ηλικία σεβαστό υποκείμενο της επιθυμίας, υποκείμενο της ιστορίας του.

Και αυτό, επανέρχομαι, όχι μόνο με τα παιδιά αλλά και με κάθε αναλυόμενο που είχε απέναντί της. Για τη Dolto κάθε άνθρωπος είναι ένα πλάσμα λόγου, που μιλάει όπως μπορεί, με τα συμπτώματά του, με τις αλλοπρόσαλλες εκφράσεις του, ή με το παραλήρημά του και που περιμένει κάποιον να αποκρυπτογραφήσει το μήνυμά του. «Ο ψυχαναλυτής είναι ο μεσολαβητής της συμβολικής λειτουργίας...»

Στις ψυχανάλυσεις των ενηλίκων ακούμε τους ελεύθερους συνειρμούς, τις σιωπές, τις παραδρομές της γλώσσας, τα μορφώματα του ασυνειδήτου τα δομημένα σαν λογοπαίγνιο. Στην ψυχαναλυτική προσέγγιση του παιδιού, εκτός από το μιμικό και κινητικό λόγο, η Dolto μελετούσε τη ζωγραφική και τη γλυπτι-

κή του, απηρτισμένη ή όχι, μέχρι τις γραμμές τις πιο φτωχές πάνω στο χαρτί και τους λεκέδες από χρώμα.

Η Dolto δεν edίσταζε να θάζει τα χρώματα και την πλαστελίνη στα χέρια παιδιών πολύ διαταραγμένων και πολύ μικρών, ακόμα και 2-3 ετών. Και καθώς η ιστορία ενός παιδιού δεν μπορεί να κατανοηθεί παρά στο πλαίσιο της ιστορίας των προγόνων του και τα σημαίνοντά του είναι σε μεγάλο ποσοστό κοινά με τα σημαίνοντα των γονιών, η Dolto άκουγε συγχρόνως η ίδια τους γονείς και ιδιαίτερα τη μητέρα. Σπρώχνοντας αυτή τη λογική ως τα άκρα, η Dolto έβλεπε συχνά πολύ μικρά παιδιά μέχρι μωρά στην αγκαλιά της μητέρα τους, παρατηρώντας το μιμικό και κινητικό λόγο τους και ακούγοντας συγχρόνως τη μητέρα τους να μιλάει σίγουρη πως το μωρό παρακολουθεί και τα λεγόμενα της μητέρας του και τα λεγόμενά της –αυτής της ίδιας. Την ψυχαναλυτική αυτή δουλειά με τα θρέφη και τις μητέρες τους η Dolto την κράτησε ζωντανή σ' όλη τη διάρκεια της καριέρας της, μέχρι πολύ πρόσφατα, μέχρι το θάνατό της.

Με την πρόοδο της ψυχανάλυσης όλα αυτά σήμερα μας φαίνονται φυσικά, το ότι το παιδί καταλαβαίνει, αλλά πριν από 50 και πριν από 20 χρόνια ακόμα, το παιδί εθεωρείτο σαν ένας τοίχος.

Την πιο εκτεταμένη μελέτη του λόγου του παιδιού την έκανε η Dolto πάνω στο παιδικό σχέδιο, στο εξωτερικό ιατρείο του νοσοκομείου Trousseau, όπου δεχόταν παιδιά και έκανε ψυχανάλυσεις μπροστά σ' ένα μικρό αριθμό νέων ψυχαναλυτών, και στο Σεμιναριό της για το παιδικό σχέδιο, στην αρχή στην οδό Cujas, και έπειτα στο Institut Oceanographique.

Τα χρώματα, ο γραφισμός, η τοποθέτηση του σχεδίου πάνω στο χαρτί, η εξέλιξη μερικών βασικών μορφών όπως το ανθρώπινο σώμα και το σπίτι, ήταν τα κεντρικά θέματα μελέτης. Δεν υπάρχει ακόμα καμιά εργασία πάνω σ' αυτό

το θησαυρό, που η Dolto έφερνε στο φως επί τόσα χρόνια. Πιστεύω πως οφείλεται στο γεγονός ότι αυτό το υλικό, αυτές οι γνώσεις δεν είναι κωδικοποιησιμες.

Η Dolto δε μελετούσε ποτέ το παιδικό σχέδιο στα τυφλά, δηλαδή χωρίς ένα λεπτομερές αναμνηστικό του παιδιού που είχε ζωγραφίσει. Δεν το μελετούσε δηλαδή χωρίς την ιστορία του, και χωρίς μια μνεία των συνθηκών μέσα στις οποίες είχε γίνει το σχέδιο, δηλαδή της μεταβιβαστικής σχέσης, της σχέσης ψυχαναλυτή-παιδιού ή γενικά ενήλικα - παιδιού. Επίσης δεν μιλούσε ποτέ αν αυτός για τον οποίο το παιδί είχε ζωγραφίσει δεν ανέφερε τα λόγια που το παιδί έλεγε ζωγραφίζοντας. Δηλαδή μια ολόκληρη στρατηγική για να μιλήσει το σχέδιο το ίδιο με τις λέξεις του παιδιού που ζωγράφιζε κι όχι ένας αντικειμενικός κώδικας, π.χ. το τάδε χρώμα σημαίνει τούτο και το τάδε σχήμα εκείνο.¹

Μια ήταν πάντως η εντύπωση που είχα και στο σεμινάριο του σχεδίου και κυρίως στα εξωτερικά ιατρεία του Trousseau. Η εντύπωση μιας γιορτής. Η εντύπωση πως, παρά τις δυσκολίες, η πρόσβαση σ' αυτά που ήθελε να πει το παιδί ήταν δυνατή, πως η επιθυμία του αναλυτή να ακούσει και να συναντήσει την επιθυμία του άλλου έβρισκε την πραγματοποίησή της.

Δεν θα ξεχάσω ποτέ, δεν έχω δει ποτέ κανέναν να ακούει τους αναλυόμενους του με περισσότερη προσοχή από τη Dolto. Το πανέξυπνο βλέμμα της καρφωμένο στο παιδί, η Dolto άκουγε, άκουγε εκεί που οι περισσότεροι αναλυτές αποτυγχάνουν ή λένε ότι είναι ανίκανος να μιλήσει αυτός που έχει πρόβλημα. Όντας η ίδια ξεκαθαρισμένη με τα δικά της τα πιο δύσκολα, τον πόνο, την αποτυχία, το θάνατο, ιδιαίτερα το θάνατο, έλεγε πως για να γίνει κανείς ψυχαναλυ-

τής πρέπει να έχει αναλύσει όχι μόνο τον προσωπικό του θάνατο αλλά και το θάνατο των παιδιών του. Η Dolto τολμούσε να ακούσει. Γιατί περί αυτού πρόκειται στην ψυχανάλυση. Περί τόλμης.

Η Dolto ήταν από τους ψυχαναλυτές που τόνιζαν την έννοια της επιθυμίας. Ο τονισμός της έννοιας της επιθυμίας, αντίθετα με τον τονισμό της έννοιας της άμυνας, ανοίγει το δρόμο στην ψυχανάλυση. Η επιθυμία της Dolto ως ψυχαναλύτριας την έκανε να δέχεται να δει περιπτώσεις καταδικασμένες από άλλους, χωρίς να τις θεωρεί ποτέ χαμένες εκ των προτέρων. Ήξερε να επιμένει και η επιμονή αυτή την ετόνωνε, την έτρεφε. Εδώ θα κάνω μια παρένθεση: δεν θα ξεχάσω πως στο Trousseau, όταν μετά από συνεχή δουλειά 8:30-3:00, είμαστε όλοι εξαντλημένοι, η Dolto έφευγε ελαφριά σαν την καλή χαρά για να συνεχίσει τις ψυχαναλύσεις στο γραφείο της. Δεν πρόκειται βέβαια για ένα αφελές μήνυμα αισιοδοξίας. Γιατί αν η επιθυμία ενός ανθρώπινου όντος είναι συνήθως από τη μεριά της ζωής, μπορεί να είναι και από τη μεριά του θανάτου. Η Dolto άφηνε παιδί ή ενήλικα να διαλέξει, να διαλέξει ως το τέλος, ακόμα και να πεθάνει, να αυτοκτονήσει. Πόσες φορές δεν άκουσα τη Dolto να λέει πως μια περίπτωση είναι χαμένη, γιατί έτσι επιθυμεί το υποκείμενο.

Είναι αδύνατο να τελειώσουν αυτά τα λίγα περιληπτικά για τη Dolto αν δεν κάνω μνεία του ρόλου που έπαιξε στην ιστορία της γαλλικής ψυχανάλυσης και ιδιαίτερα στην Ecole Freudienne de Paris, όπου την ε γνώρισα και εργάστηκα μαζί της.

Ψυχαναλύτρια από το 1939, ήταν παρούσα το 1945 μόλις η Societe Psychanalytique de Paris άρχισε να συνεδριάζει με το τέλος του 2ου παγκοσμίου πολέμου. Στην τροχιά της Societe Psychana-

1. Το σεμινάριο γινόταν έτσι: κάποιος έφερνε τα σχέδια ενός παιδιού, γίνονταν προβολές τους και συγχρόνως η Dolto ερμήνευε.

lytique de Paris έκανε πάντα μια παράλληλη πορεία με το συνομήλικό της γνωστό μεγάλο γάλλο ψυχαναλυτή, τον Lacan. Έχοντας φθάσει στις ίδιες θεωρητικές απόψεις μ' αυτόν, παραιτήθηκε μαζί του από μέλος της S.P.P. το 1953, όταν υπήρξε διχασμός ως προς το πρόγραμμα εκπαίδευσης των νέων ψυχαναλυτών. Υπάρχει στα αρχεία ένα γράμμα της Dolto στο Lacan που δείχνει πόσο *ουσιαστική* ήταν η συμφωνία Dolto-Lacan και πόσο η Dolto είχε εξαρχήσει διείδει τη μοίρα του Lacan, ως μέλλουσας ηγετικής μορφής στην ψυχανάλυση.

Μετά τη διαγραφή του Lacan από τη Διεθνή Ψυχαναλυτική Εταιρία, ιδρύθηκε το 1964 η Ecole Freudienne de Paris.

Στην Ecole Freudienne de Paris, η Dolto έπαιξε ένα καίριο ρόλο, από κάθε άποψη, σε θέματα εκπαιδευτικά, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως edίδασκε και ψυχανάλυση ενηλίκων, και σε θέματα έρευνας, ιδιαίτερα στην έρευνα γύρω από την εκπαίδευση των νέων ψυχαναλυτών, τη λεγόμενη διδακτική ψυχανάλυση. Θέμα καυτό για τους ψυχαναλυτές γενικά, που γύρω του έγιναν στην ψυχαναλυτική ιστορία όλα τα σχίσματα. Συγκεκριμένα, η Dolto βρισκόταν στο *juvu d' Agreement*, δηλαδή στη βασική ομάδα μελέτης πάνω στη διδακτική ψυχανάλυση.

Η λάμψη της Dolto δεν περιορίστηκε στη Γαλλία. Χάρη στα σεμινάρια που έκανε στα βιβλία της, δημιούργησε μα-

θητές παντού και ιδιαίτερα στη Βραζιλία και στην Αργεντινή.

Με μια εκπληκτική ζωντάνια, από τότε που πήρε τη σύνταξή της, έκανε διαλέξεις παντού. Στο πλαίσιο αυτό και χάρη στην πρωτοβουλία του Γαλλικού Ινστιτούτου της Αθήνας, είχατε την ευτυχία να τη γνωρίσετε πριν από ενάμισυ χρόνο. Θυμάμαι τα σχόλια: «ήταν ένας χείμαρρος». Και οι Αθηναίοι ψυχαναλυτές: «τι καλό που μας έκανε, πόσο μας έδωσε κουράγιο!». Γιατί η Dolto, ως ψυχαναλύτρια, κουβαλούσε παντού, εκτός από τη μεγαλοφύια και την πείρα της, μια εξαιρετική αυθεντικότητα, μια προσωπική αλήθεια τέτοια, που δεν μπορούσε παρά να εμπυχώνει και να εμπνέει αυτούς που ψάχνουν για την προσωπική τους αλήθεια, ψυχαναλυτές ή όχι.

Θυμάμαι, πριν από ένα περίπου χρόνο, πήγα να της πω ότι γυρίζω οριστικά στην Ελλάδα και να τη χαιρετήσω. Της είπα και τους απόηχους που είχα για τη διάλεξη της στην Αθήνα. Με ευχαρίστησε θερμά προσθέτοντας: «πολύ μου δίνετε κουράγιο να συνεχίσω, γιατί συνήθως δεν μαθαίνω αν οι ομιλίες μου είναι χρήσιμες».

Δεν φανταζόμουν ποτέ πως δεν θα την ξανάβλεπα. Μα ίσως, αυτό δεν είναι το πιο σημαντικό. Γιατί η Dolto μένει, μέσω του έργου της, ζωντανή. Μένει σε όλους μας, και ιδιαίτερα σε μας τους ψυχαναλυτές, να εμπνευστούμε από το έργο και το ήθος της.